

SZEMPONT

MILOŠ NIKOLIĆ

MARXIZMUS, A FORRADALMI GYAKORLAT ELMÉLETE (III.)

V.

A harmincas években részint egyes polgári gondolkodók hatására, részint pedig Marx *Gazdasági-filozófiai kézirat*ainak megjelenése nyomán Németországban a munkásmozgalmon kívül megkísérlik bírálat alá venni a marxizmus pozitivistá irányvételét, s Marxot is megpróbálják az akkori kommunista és szociáldemokrata mozgalom hivatalos álláspontjától eltérően bemutatni. A *frankfurti iskola* (Horkheimer, Adorno, Markuse, Benjamin stb.) kísérlete abban az időben teljesen hatástalan maradt a munkásmozgalomra, illetve magára a gyakorlatra, a tiszta elmélet síkján viszont ebből a kísérletből szemmel láthatóan hiányzott a tényleges forradalmi osztályalap és irányvétel. A kísérlet azonban, ennek ellenére, a második világháború után mégis gyümölcsözőnek bizonyult, akkor, amikor megkezdődött a desztalinizáció folyamata, éspedig elsősorban a kísérlet gondolati és időszerű filozófiai artikulációja és irányzata révén, minthogy érdeklődése az ember és a marxizmus úgynevezett humanista problémái, bírálata pedig a korszerű kapitalizmus és általában a polgári világ felé irányult.

Ugyanakkor azonban a sztálinizmus bírálata, amely megnyitotta az új utakat és távlatokat, ismét csak magából a gyakorlatból eredt, éspedig a történelmi események dialektikájának megfelelően, annak a mozgalomnak — a III. internacionálé kommunista mozgalmanak — a gyakorlatából adódóan, amelyben a sztálinizmus volt az uralkodó gyakorlat és ideológia. A sztálinizmus ilyen bírálatát, amely megnyitotta a forradalom új útjait, a gyakorlat és az elmélet távlatait, saját tetteivel és elméleti álláspontjaival a jugoszláv szocialista forradalom kezdte el. Olyan autentikus szocialista forradalom volt ez, amely a népfelszabadító háború platformján, Sztálin elméleti dogmái és stratégiai kombinációi mellett és ellenére jött létre, az egyenes összeütközés árán is Sztálinnal és a Tájékoztató Irodával, tehát olyan forradalomban, amely, elsősorban is, a munkásönigazga-

tás felé irányult. A munkásönigazgatás felé való irányulás, újra érvényt szerezve Marx tézisének, amely szerint »a munkásosztály felszabadítása csak magának a munkásosztálynak a műve lehet«, és érvényre juttatva a munkásmozgalom kezdettől érvényes alapvető követelményét — »a gyárakat a munkásoknak« jelszavát — megnyitotta a munkásosztály előtt a folyamatot, hogy a forradalom alapvető szubjektumává növekedjen fel (mialtál újra érvényt szerzett a forradalom szubjektív tényezője szerepének, miközben ez a szerep már nem redukálódott le az élcsapatra), felvetette az állam elhárításának kérdését, és ezzel egyidejűleg kiemelte a jugoszláv szocialista forradalmat a forradalom első szakaszából, a politikai forradalom szakaszából, és elvezette az átmeneti időszak leglényegesebb, döntő kérdéséhez, a munka felszabadításának, illetve a termelési mód mélyreható megváltoztatásának kérdéséhez. A jugoszláv szocialista forradalom az első szocialista forradalom, amely felölelte ezt a kérdést.

E feladat átfogásával a jugoszláv forradalom, úgy tűnik, gyakorlati és elméleti síkon még nem mutatott fel kielégítő forradalmi alaposságot és merészséget, s kitétte magát annak a veszélynek, hogy az új szakaszban még szükséges dialektikus közvetítés (mindenekelőtt az árutermelés) önállósuljon, öncélúvá fejlődjön — háttérbe szorítva a legfőbb szocialista célokat (hasonlóan az állam önállósulásának veszélyéhez az első szakaszban), s annak a veszélynek, hogy a forradalmat visszavessék a polgári társadalom világába.

Jugoszlávia példája nyomán, Sztálin halála után a nyugati kommunista mozgalmakban is megkezdődik a desztalinizáció folyamata. Ez a folyamat az elméleten belül indul meg, tehát elsősorban elméleti jellegű és két kérdéskörre összpontosul: egy filozófiai és egy gyakorlati-stratégiai jellegű kérdéskörre.

A kérdések első körét azok a viták vetették fel, amelyek Marx korai munkáiról (mindenekelőtt a *Gazdasági filozófiai kéziratokról*), valamint a fiatal és az idős Marx viszonyáról kezdődtek el. A vita középpontjában az ember került mint ember, továbbá az individuális szabadság és általában a szabadság kérdése, az elidegenedés elmélete, a gyakorlat és a történelem filozófikusan felvetett kérdése stb. Hogy milyen mértékben hatott ki e témaválasztásra a tényleges gyakorlat, maga a történelem (igazolva saját döntő hatását az elméletre), azt igen világosan láthatjuk, amennyiben a desztalinizálódásnak ezt az első szakaszát Nyugaton a marxizmus (sztálinista változatú) pozitivista deformációja elleni harc szakaszát összehasonlítjuk a marxizmus pozitivista interpretációjának (a II. internacionálé marxizmusa változatának) bírálatával, amelynek irányítói a húszas évek elején Lukács, Korsch Révai és mások voltak. Ezek a gondolkodók (akik különben gondolataik kifejtésében már előre utaltak Marx akkor még ismeretlen *Gazdasági-filozófiai kézírataira*) kritikájuk, nézeteik középpontjába nem általános emberi problémákat helyeztek (mint a sztálinizmus bírálói az ötvenes években és a hatvanas évek elején), hanem osztály-forradalmi, tényleges történelmi témákat vetettek fel, mint amilyen: a forradalmi gyakorlat, a forradalom szubjektuma, a marxizmus mint a forradalom forradalmi elmélete, a történelem mint a forradalmi történések sora stb. E különbség a témák megválasztásában és tagolásuk tekintetében közvetlenül összefügg a történelmi helyzetet illető különbségekkel. Lukács és Korsch gondolkodásában azok a forradalmi események jutottak kifejezésre,

amelyek Oroszországban játszódtak le, és amelyeket az októberi forradalom váltott ki Európában. Az ötvenes években nem voltak ilyen események, így a sztálinizmus bírálata Nyugaton elsősorban elméleti síkon folyt. Ebből ered ennek a bírálóknak kifejezett filozófiai és általános emberi (voltaképpen absztrakt-humanista) jellege. De ezt a bírálatot is meghatározott gyakorlat váltotta ki; ez a bírálat ugyanis tele volt feltételezéssel, pontosabban a sztálinista gyakorlat és elmélet ellenpontozásával, s a bírálat tárgya megfertőzte magát a bírálatot is. Ez idézte elő, hogy ez a bírálat nem távolodott el egészen a polgári gondolkodás és gyakorlat horizontjától, amit nemcsak az első kérdéskörben érintett témák megválasztása és tagolása igazol, hanem a problémák felvetésének módja is a második, inkább gyakorlati-politikai jellegűnek mondható kérdéskörben.

A kérdéseknek ebben a második körében ugyanis a kritika éle Sztálinnak a forradalom exportjára vonatkozó tézisére irányul, és egy olyan stratégia kidolgozását szorgalmazza, amely a fejlett kapitalizmus és a polgári demokrácia feltételeihez igazodik, amilyenek között a nyugati kommunista pártok tevékenykednek. Ennek a stratégiának, úgy mondhatjuk, két fő vonása volt. Az egyik: annak hangsúlyozása, hogy minden nemzet sajátos úton halad a szocializmus felé («a szocializmus olasz útja», «a szocializmus skandináv útja»), aminek azt kellett jelképeznie, hogy szakítani kívánnak a nyugati kommunista pártok politikájának a szovjet államok politikájával szembeni teljes alárendelésével, tehát lehetővé kívánta tenni e pártok »elnemzetiesítését«. Másodszor: kísérlet volt ez arra, hogy a munkások, helyesebben a pártok harcát beilleszék a nyugati demokrácia parlamentáris többpártrendszerébe, tehát ez a stratégia próbálta járhatóvá tenni a szocializmusba vezető békés utat. Ennek megfelelően az új stratégia a pártvezetőségek közötti megbeszélésekre és a parlamentáris harcra irányult, és általában nem foglalkozott a munkásság forradalmi akciójával, a forradalmi helyzet előidézésével, azaz »kreálásával«. (Ennek megfelelően a munkásönigazgatást sem irányozta elő.) Más szóval: a forradalmi stratégiának ezek a változásai sokkal inkább a csúcspontot érintették, és jóval kevésbé a bázist — nem irányoztak elő forradalmi akciókat a tömegek körében, és nem foglalkoztak az ilyen akciók minden szintre kiterjedő összekapcsolásának kérdésével. Ez tette már eleve képtelenné e stratégiát arra, hogy valódi forradalmi folyamatokat indítson el.

Mégis, a sztálinizmus e kritikájának mindeme gyöngesége ellenére, a jég zajlani kezdett. Már maga az a tény, hogy megnövekedett az érdeklődés Marx iránt, továbbá hogy gondolkozni kezdtek a szocializmusba vezető sajátos utakról stb., rendkívül sokat jelentett.

A szocialista táborban a desztálinizáció folyamata némileg másként ment végbe. Bizonyos értelemben egy meghatározott gyakorlat itt megelőzte az elméletet, pontosabban szólva, a folyamat általában a régi elméleti alapon kezdődött. A változások hivatalosan a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusán kezdődtek el, szigorúan irányított és ellenőrzött folyamatként, szembefordulva mindenekelőtt a sztálinista gyakorlat legembertelenebb megnyilvánulásaival (azokkal, amelyeknek valójában nem is volt semmi közük a szocializmushoz mint szocializmushoz). Ez a kezdet is elegendő volt azonban ahhoz, hogy Lengyelországban és Magyarországon spontán, antisztálinista és antibürokratiztikus kitörések következzenek be,

amelyekben a munkás-, azaz az osztály- és nemzeti elemek elsőrendű szerephez jutottak. (Mindkét esetben maguktól alakultak ki a munkástanácsok.)

A hatvanas években egyes szocialista államokban is megkezdődik a vita Marx korai munkáiról. Előtérbe kerül (ha a Szovjetuniót nem számítjuk) a dialektikus materializmus üres képlettára és a dogmatizmus elleni harc (az alkotószabadság érdekében), és a figyelem középpontjába a humanisztikus problémák kerülnek, pontosabban az ember, az egyéni szabadság, az elidegenedés stb. kérdése. Marx korai munkái itt is elsősorban az általános emberi problémákra összpontosítják a figyelmet. Az egyik legfőbb elméleti eredmény az, hogy megjelenik és fejlődésnek indul a marxista filozófiai antropológia és szociológia (amely nem mentes a polgári szociológia hatásától). Az 1968-as csehszlovák tavasz, egyebek között megmutatta ennek az általános emberi, nem eléggé osztály-forradalmi irányzatnak az erényeit és gyöngeségeit a desztálinizáció és debürokratizálódás folyamatában.

Ugyanakkor az etatista módon irányított gazdasági élet gyöngeségei és a termelőerők továbbfejlődésének elmaradhatatlan szükségszerűsége, tekintettel fejlődésük elért színvonalára, a viszonylagos demokratizálódás és liberalizálódás feltételei között, változásokat követeltek meg a gazdasági elméletben és gyakorlatban is minden szocialista államban. Sorra elkövetkeztek a gazdasági reformok azzal a céllal, hogy tökéletesebbé tegyék az etatikus termelési viszonyokat, jelentősebb szerepet biztosítván a piacnak a gazdasági élet szabályozásában, és ennek megfelelően nagyobb önállóságot adva a vállalatoknak, serkentőbbé téve a javadalmazási rendszert.

Már megállapítottuk, hogy a marxizmus megtisztítása a dogmáktól a nyugati kommunista mozgalomban (és részint a szocialista államokban is), illetve ennek első szakasza, amelynek kezdete a hatvanas évekre esik, egyben a desztálinizáció időszaka volt. Ez a tevékenység ugyanis inkább visszafelé, mintsem előre tekintett, inkább csak bírálta a marxizmus és a szocializmus sztálinista torzulásait, elhatárolta magát tőle és különvált, mintsem arra törekedett, hogy elméleti alapot teremtsen az autentikus forradalmi tevékenységhez. (Minthogy mindez túlnyomórészt elméleti síkon ment végbe, így a kritika inkább csak arra szorítkozott, amit túl kellett haladnia, és nem törekedett arra, hogy ezzel egyidejűleg az újat is bemutassa, azt is, amit érvényre kell juttatni; a gyakorlatban viszont az igazi kritika mindig egyiket és a másikat is megadja.) Kiemelték, hogy a forradalmi tevékenység ösztönzése terén a korábbi irányzat is pozitív szerepet töltött be, de arra már nem volt képes, hogy az elméletben tovább törjön előre, s hogy megalapozza az új gyakorlatot.

A hatvanas évek elején érlelődni kezd, néhány évvel később pedig ki is alakul az autentikus, forradalmi marxizmusért folytatott harc második szakasza. Egészében nézve, ezt az időszakot (amelyet különben már inkább jellemez a gondolati gazdagság, az irányvétel és a differenciálódás határozottsága, mint az előbbi) sokkal inkább nevezhetjük a gyakorlat és az ideológia konkrét kritikája időszakának (amelyben határozottan rámutatnak a termelés tőkés módjára, a polgári életmódra és általában a polgári ideológia hatására, a szocialista gyakorlat eltorzulására stb.), hiszen az érdeklődés ekkor már a forradalmi harc döntő jelentőségű konkrét kérdései

felé, a polgári világ forradalmi átalakulása felé fordul. Filozófiai síkon ez azt jelenti, hogy a viták középpontjába (az ember, a szabadság, a gyakorlat, az elidegenülés stb. témájának antropológiai meghatározása helyébe) a munka, illetve a termelés, a termelőerők, a technika, a szubjektum—objektum viszonya, a konkrét történelmi helyzet és gyakorlat, a konkrét elidegenülési formák kérdése körül (összefüggésben nem csupán az egyenes kényszer formáival, hanem a repressziók szubtilisebb formáival is, különös tekintettel a mai kapitalista és szocialista rendszerekben észlelhető manipulációkra stb.). A forradalmi stratégia terén ugyancsak szemléletes változások következnek be. Ezen a téren is megnyilvánul a kifejezett törekvés a konkrétum és a valóság felé, tehát elsősorban a tömegek forradalmi akciójának problémája kerül előtérbe (nem pedig a pártcsúcsok politikai aktivitása). A figyelem középpontjába a munkásosztály problémái kerülnek (különösen a munkásosztályon belüli változások), az érdeklődés tehát általában a forradalmi szubjektum, a forradalmi motivációk, a forradalmi aktivitás különböző formái, és az ilyen tevékenység nemzeti síkon való összekapcsolása, a korszerű kapitalizmusban végbemenő változások jellege, a tudományos-műszaki forradalom lehetőségei és kihívásai felé irányul, és mindezzel kapcsolatban bírálat alá kerülnek a szociáldemokrata álláspontok és a dogmatikus, sztálinista beütések az egyes kommunista pártokba.

Az új irányzat álláspontjáról látnak hozzá Marx műveinek és tanítása fejlődésének elemzéséhez is. Ezeknek az elemzéseknek többé már nem a sztálinizmussal való leszámolás a célja (és ezzel kapcsolatban a marxista tanok filozófiai megalapozottságának bizonyítása stb.), hanem az a törekvés, hogy Marx tanításába közvetlenül beépítsék a korszerű kapitalizmus új jelenségeinek és a szocializmus időszerű tulajdonságainak kritikáját, s hogy kidolgozzák az új, valóban forradalmi munkásstratégiát. Marx tolmácsolásának ez az irányzata sok tekintetben megalapozottnak, érettebbnek (kevésbé dogmatikusnak) bizonyult, és méltóbbnak is Marxhoz azoknál, amelyek az elidegenedés témáját taglalták a kimerültség, s Marx egész fejlődését szinte kizárólag ezen a kérdésen keresztül szemlélték.

A forradalmi marxizmus érvényesítésére irányuló háború utáni törekvéseknek ez a második időszaka olyan értelemben is más volt, mint az előző, hogy egyre erőteljesebben és egyre szerteágazóbban jut kifejezésre az egyes marxisták, és a marxizmushoz közelálló polgári gondolkodók hatása. Amíg az első időszakban túlnyomórészt az akkori (filozófiailag és szociológiailag megalapozott) antropológiai irányvételű gondolkodók hatása volt a legnagyobb (Sartre és általában az egzisztencialisták, Fromm, Friedmann, a perszonalisták és mások), az új időszakban a forradalmi gondolkodók kerülnek előtérbe (néhány évtized után ismételtelen megjelenik Lukács *Történelem és osztálytudat* és Krosch *Marxizmus és filozófia* című könyve, és e tekintetben ennek is nagy a jelentősége), akik konkrét történelmi marxista elemzéseket adnak, bírálják a mai polgári civilizációt és a technikát, de olyanok is, akik egy kissé kritikátlanul igyekeznek a forradalom lehetőségeit népszerűsíteni, s végül a forradalmi mozgalmak gondolkodói Európán kívül stb. (Mindezek között Marcuse az egyik legtisztelretméltóbb helyet foglalja el). Jellemző, hogy ebben az időszakban újabb kísérlet történik a pozitívizmus érvényesítésére a marxizmusban, de ezúttal másféle formában. A sztálinista pozitívizmus helyett előtérőben van a korszerű nyugati polgári pozitívizmus, elsősorban is a funkcionalizmus a marxista

szociológiában, továbbá az a próbálkozás, hogy a strukturalizmus álláspontjáról tolmácsolják Marx tanítását és alakítsák ki a marxi elméletet (Altise és mások). A két pozitívizmusnak ez a felcserélődése mintha megfelelné annak a történelmi helyzetnek, amikor a klasszikus bürokrácia helyébe a korszerű technokrácia áll Nyugaton és egyes szocialista államokban.

Mindenesetre a forradalmi marxizmus fejlődésének ezt a háború utáni második időszakát az ezt megelőző elméleti munkák váltották ki, kibontakozását az tette lehetővé, hogy az előző időszak már leszámolt a sztálinizmussal. Elemzésünkéből azonban az is kiviláglik, hogy ehhez a fejlődéshez a gyakorlatban, a valóságos életben végbement változások is hozzájárultak. Külön elemzések mutathatnák csak ki azt a hatást, amelyet e folyamatra, többek között, azok a nyugati kommunista pártokban végbement változások gyakoroltak, amelyek az 1956-os lengyelországi és magyarországi események, a Franciaországot és más országokat megrengető sztrájkok az ötvenes évek végén, a kubai események, a szovjet—kínai viszály, Hruscsov leváltása, a tudományos-műszaki forradalom kezdete, a szovjet—amerikai viszony, Vietnam és különösen a jugoszláv munkásönigazgatás stb. nyomán következtek be.

Különleges hatást fejtettek ki a gyakorlatra, méghozzá éppen az új forradalmi stratégia kidolgozására a marxista tanok desztálinizációjának ebben a második időszakában az 1968-as események.

VI.

Az 1968-as munkás- és egyetemista tüntetések Európában nem minden eszmei előzmények nélkül következtek be. Ezeket az eseményeket a marxizmus desztálinizációjának első időszakában érvényre jutó általános humanista, antropológiai irányzatok készítették elő meghatározott módon (tehát éppen a forradalmi marxizmus érvényesülésének megismételt folyamata), de még inkább az a forradalmi osztályjellegű irányvétel, amely kialakította ennek a folyamatnak a második időszakát. (Gondolunk itt elsősorban az olyan szerzőkre, mint Gorz, Mallet, Baso, L. Magri, V. Foix és mások.)

Az 1968. esztendő azonban vizsga elé állította mindazokat az irányzatokat és felfogásokat is, amelyek az előző másfél évtizedben úgy érvényesültek, mint a sztálinizmus bírálata és mint a forradalmi, alkotó jellegű marxizmus kialakításának kísérlete. Így az 1968-as forradalmi események nem csupán az összes jelentősebb sztálinista és neosztálinista ideológiai irányzatot és stratégiát temették el történelmileg a nyugati munkásmozgalomban (noha ezeknek az irányzatoknak az egyes elemeit erőszakkal még mindig fenn lehet tartani), hanem ugyanakkor történelmileg próbára tették a marxizmus általános humanista, antropológiai irányzatait is, a strukturális reformok stratégiáját és a szocializmusba vezető sajátos nemzeti utak elképzelését is stb., kimutatva ezeknek minden jó és rossz oldalát, minden lehetőségét és tehetetlenségét.

Az általános humanista, antropológiai irányzattal kapcsolatban az 1968. év két dologra mutatott rá. Egyrészt ez az irányzat hozzájárult ahhoz, hogy az osztály-forradalmi törekvés ne csak a szűk politikai nézetekben és akciókban jusson kifejezésre, hanem hogy kritikailag fogja át az

egész osztálytársadalmat, és hogy felfedezze benne mindazt, amit meg kell változtatnia. Amikor ez az osztály-forradalmi irányzat nem hangsúlyozódott ki és nem alakult ki teljesen, hanem az általános humanista irányzat megpróbált közvetlenül a legerőteljesebb sztálinista elemekhez kapcsolódni — Csehszlovákia esete —, akkor a politikai és gazdasági életbe a polgári-eszmei koncepciók törtek be (pluralizmus, technokratizmus stb.), noha nyitva maradtak az ajtók a forradalmi megoldások előtt is. Másrészt, amikor az általános humanista, antropológiai irányzat mint stratégiai elképzelés önállóan próbált megvalósulni a gyakorlatban, akkor ez az irányzat-antiteoretikus, pragmatikus és mégis dogmatikus ultraradikalizmussá átalakulva (amely a maga pozitív irányzataival, az általa felkínált megoldásokkal legfeljebb a primitív kommunizmusig juthat el) — önmagát tagadta meg. (Ennek tulajdonítható, hogy a különben forradalmi beállítottságú munkásság, például Franciaországban, nem tette magáévá az egyetemisták egyes jelszavait.) A valóságban bebizonyosodott, hogy ez az antropologikus, absztrakt humanista irányzat csupán a maga (hegeli értelemben vett) megszüntetésével játszik pozitív szerepet egy-egy osztály-forradalmi irányzaton belül, átalakulva annak belső korrektívumává.

Nem kímélte azonban a kritika az osztály-forradalmi irányzat néhány elemét sem (filozófiai és stratégiai téren), annak az irányzatnak az elemeit, amely a hatvanas években indult fejlődésnek, kialakítva a forradalmi marxizmusért folytatott harc második időszakát.

Az 1968. év mindenekelőtt történelmileg szükségszerűvé tette egy új forradalmi startégia kialakítását. Ismételten bebizonyította, hogy az úgynevezett strukturális reformok stratégiája és a szocializmusba vezető nemzeti utak irányzata (úgy, ahogyan azt egyes kommunista pártok megfogalmazták) inkább hátrafelé tekint, mintsem előre, ugyanis inkább a sztálinizmussal való politikai leszámolással van összefüggésben, mintsem azzal a törekvéssel, hogy felfedezze, illetve létrehozza és megvalósítsa (történelmileg és konkrétan) a forradalmi lehetőségeket. Külön is beigazolódtott, hogy e stratégia alapvető irányvétele a pártcsúcsok politikai megállapodásai, a parlamentáris tevékenység, a csúcsszövetségek, a fentről irányított reformok és más hasonló felé, a munkásság megfelelő forradalmi akciója nélkül a bázisban, lényegében véve forradalmiatlan, már eleve sikertelenségre van ítélve, kiváltképpen minthogy hiányoznak belőle — ahogyan ezt Lucio Magri mondja — »azok a közvetett, a rendszerhez viszonyítva antagonisztikus célok, amelyek szilárdan meggyökereszkedtek a tömegek tudatában, és amelyek ugyanakkor kölcsönösen egybefűződnék a társadalmi átalakulás egyetlen víziójává.«²³

Az 1968-as forradalmi események a munkásstratégia fő kérdésévé tették a kapitalizmus konkrét szocialista alternatívájának problémáját, »egy elméletileg világos és politikailag konkrét szocialista perspektíva megfogalmazását.«²⁴ A munkásosztály és aktuális, illetve potenciális szövetségese (elsősorban az értelmiség) forradalmi motiválása érdekében a magasan fejlett országokban döntő fontosságúvá vált, hogy ez a perspektíva új megoldásokat tartalmazzon az alapvető társadalmi problémákra: új viszonyokat kellett felkínálnia a termelésben, új technológiát és munkaszervezést kellett előírnia, mélyreható változásokat a társadalmi munkamegosztásban, fejlesztenie kellett az új egyéni és kollektív szükségleteket, és ezzel kapcsolatban létre kellett hoznia a fogyasztás új típu-

sát, túl kellett haladnia a politikai elidegenedést, fel kellett kínálnia a politikai élet új institutionális formáit, a közoktatás új rendszerét stb. — egyszóval történelmileg fel kellett újítania a termelés módját, nem pedig csupán a hatalom és a tulajdonviszonyok pusztá cseréjét kellett előírnia.

E céloknak és elvárásoknak, »a közvetlen és teljes felszabadítás« (Magri) követelményének megfogalmazásába természetesen beleszövődtek bizonyos utópisztikus és ultraradikális elképzelések is, de az is bizonyos, hogy nem minden ilyen fajta követelmény ütközött ki az uralkodó osztályforradalmi irányzathoz. Ha eltekintünk a politikai propagandaakcióktól és a komolytalan politikai magatartástól és kiélelésektől, akkor azt mondhatjuk, hogy a kínai kulturális forradalom, úgy látszik, kedvező hatással volt ezekre a forradalmi eseményekre, mert elősegítette, hogy fölmérjük a sajátos szellemi előkészítés és motiválás elsőrendű jelentőségét a forradalmi tevékenységben a fejlett Nyugaton, elősegítette, hogy a fennálló rend bírálatában és a forradalmi tervezésben túlhaladjuk a szűk politikai kereteket (úgyhogy, például, még az egyetemek reformja is elsőrendű forradalmi front lehet), és hogy különös hangsúlyt helyezünk a társadalmi munkamegosztás problémájára, mert tudnunk kell például, hogy a feladatok jelenlegi megosztását, specializálását és elkülönítését a vállalatokban — mint ahogyan ezt Andre Gorz megállapítja — nem »a sorozatgyártás technikája« követeli meg »a nagy gépesített komplexumokban«, hanem kizárólag »a kapitalista munkamegosztás«, és hogy »a kapitalista munkamegosztás a fizikai és a szellemi munka, a végrehajtás és a döntéshozatal, a termelés és az igazgatás közötti különbség megvonásával épp annyira technikája az uralkodásnak, mint amennyire technikája a termelésnek.«²⁵

Az újdonság, amit 1968 hozott a forradalmi stratégia számára, az a munkásönigazgatás felőlelése volt. Igaz, Nyugaton már a hatvanas évek közepén megfigyelhetők voltak a munkásönigazgatás eszméje reaffirmálódásának jelenségei. Ez az eszme azonban csak 1968-ban valorizálódik valóban helyes módon, éspedig a dolgozók széles köreinek tudatában. »... Úgy tűnik — mondja Luzien Goldmann —, hogy annak a nagy társadalmi válságnak, amely májusban és júniusban megrengette Franciaországot, az egyik legfontosabb és legkedvezőbb vonatkozása abból áll, hogy az önigazgatás eszméje kikerült a könyvekből, amelyekben eddig rejtőzött, és egyik középponti elemévé vált a kollektív tudatnak mind az egyetemisták, mind pedig a munkások egyes rétegei, de különösen a fiatal munkások körében.«²⁶

A legjelentősebb az, hogy 1968-ban egymásba olvadt a munkásönigazgatás kétféle eszméje és gyakorlata, amelyek korábban rendszerint különváltak, vagyis, hogy a munkástanácsoknak mint a munkásosztály forradalmi-politikai intézményeinek (az októberi típusú szovjeteknek) eszméje egyesült azoknak a munkástanácsoknak az eszméjével, amelyek mint a munkások szervei, a gazdaság irányítására hivatottak (az első munkástanácsok az 1918—1919-es forradalmi események során és a következő években alakultak meg Európában).

Az önigazgatás ezzel az összevonással eszközzévé, illetve útvárává vált a hatalom kivívásának és eszközzévé, illetve hordozójává a termelési mód mélyreható változási folyamatának (ezzel magyarázható, hogy Nyugaton a

munkásönigazgatás eszméjének előretörése egybeesett a politikai és szociális forradalomról felújult vitákkal), figyelembe véve, a munkásönigazgatás azért tudja betölteni szerepét, a korábbi termelési mód gyökeres megváltoztatása tényezőjének szerepét a vállalatban (hogy túlhaladja a participális státusát, a társas rendszert a termelés főkéss módjában), mert egyben institúciója a munkásosztály közvetlen politikai hatalmának is (amely szélesebb, általános társadalmi síkon irányítja a harcot), és csak azért fejtheti ki hatását mint a munkásosztály intézményesített közvetlen politikai hatalma (nem pedig mint az osztály ilyen vagy olyan képviselőjének hatalma), mert egyúttal az osztálynak is szerve a gyárban, a termelési mód gyökeres megváltoztatásának szerve. Ezzel az összevonással az öngazgatás voltaképpen folyamatává válik az életmód gyökeres megváltoztatásának is, »az öngazgatás megmutatja gyakorlati útját az élet megváltoztatásának«, és »a szabadság tudományának korszerű formájává« válik.²⁷

Az 1968. év is igazolta, hogy a forradalom útját Nyugaton a forradalmi reformokért folytatott harc egyengeti, az a harc, amely »átfoghatja és át is fogja mindenekelőtt a rendszer neuralgikus és előretolt szektorait, hogy a társadalom forradalmi erői legyenek a fő protagonistái, azzal a céllal, hogy a rendszerben olyan irányzatokat hintsenek el, amelyek nem illeszkedhetnek be a rendszerbe, mint egészbe.«²⁸ (Jellemző példája az ilyen fajta reformizmushoz az az egyetemi reform, amelyért a francia egyetemisták harcoltak.)

»... Amint a reformokért folytatott harc objektív és szubjektív antikapitalista elemeket visz be a társadalomba, azonnal bekövetkeznek a válságos helyzetek, bekövetkezik a polarizálódás.«²⁹ Így bizonyosodott be, hogy a tömegek sikeres forradalmi tevékenységét elősegítő válságos helyzetek nem csupán a gazdasági élet objektív törvényszerűségei nyomán alakulnak ki, mert ezeket létre is lehet hozni, ki lehet váltani — s ez ma is egyik legfőbb elemét képezi minden tényleges forradalmi stratégiának.

Az 1968. év megcáfolta azt a felfogást is, hogy Nyugaton a munkásosztály minden érdeklődését elveszítette az antikapitalista, forradalmi tevékenység iránt — a munkásosztály Franciaországban és Olaszországban az év májusában és júniusában mint a forradalmi folyamatok protagonistája tevékenykedett, és pedig annál erőteljesebben, minél inkább túlhaladta ez az antikapitalista harc a szűk szakszervezeti és szűk politikai kereteket. Hogy a munkásosztály milyen tömegesen vett részt ezekben az akciókban, azt jól szemléltetik a legjelentősebb sztrájkokra vonatkozó adatok az elmúlt negyven évre visszamenőleg Franciaországban: 1936 júniusában az általános sztrájkban kétfélmillió munkás vett részt, 1947 decemberében másfél millió, 1953 augusztusában négyfémillió, 1968 májusában pedig tízfémillió. Voltaképpen ezek a legtömegesebb sztrájkok a munkásmozgalom történetében.

Ugyanakkor az antikapitalista harchoz tömegesen csatlakoztak az egyetemisták (az 1968-as forradalmi események tulajdonképpen az egyetemisták megmozdulásaival kezdődtek el), és csatlakozott a harchoz a műszaki és humanista értelmiség jelentős része is. Ez jórészt hozzájárult ahhoz, hogy megtört a baloldali erők politikai szövetségének mint a pártcsúcsok szövetségének koncepciója és gyakorlata — világossá vált, hogy a Nyugaton végbemenő forradalmi események is magában a bázisban köve-

telik meg a társadalmi szövetséget, az antikapalista, baloldali erők úgynevezett történelmi tömbjét, élén a munkásosztállyal.

Az 1968. esztendőnek különösen nagy horderejű jelensége és eredménye az egyetemisták forradalmi hangulata és lázadása. E jelenség fontosságára Marcuse a következőképpen mutat rá: »Soha nem állítottam, hogy ma az egyetemisták helyettesítik a munkásosztályt, ez természetesen badarság. Amit az egyetemisták ma képviselnek, az még nem is élcsapat, amely mögött felvonulnak a forradalmi tömegek, hanem vezető kisebbség, harcra kész kisebbség, amely kimondja a még kimondhatatlant, azt amiről a lakosság óriási többsége egyelőre még hallgat. Az értelmiségi, és nem csupán az értelmiségi élcsapat, az egyetemista mozgalom ilyen értelemben is többet jelent ma, mint valamely elszigetelt mozgalom; inkább társadalmi erő ez, amelyik talán (remélem, egész biztosan) képes lesz arra, hogy megfogalmazza és továbbfejlessze a kizsákmányolt tömegek igényeit és törekvéseit a tőkés országokban.«³⁰

Az 1968-as forradalmi események ismételten igazolták továbbá, hogy a forradalmi ösztönszerűségnek elsőrendű, mondhatnánk elkerülhetetlen szerepe van minden igazi forradalmi megmozdulásban. A forradalmi spontaneitásnak ezt a reaffirmációját az öngazgatás tömegjelensége fejezi ki. (*Az elméletnek ma elsődleges feladata, hogy rehabilitálja az ösztönszerűséget — írta H. Lefebvre 1968 után. — A forradalmi spontaneitásnak azonban ma többé már nem anarchoszakszervezeti a formája, hanem öngazgatású«.)

Ezek a forradalmi események szemmel láthatóan bizonyosságot tettek az összes munkáspártok és minden struktúrájuk, stratégiai koncepciójuk, programjuk sterilitása, forradalmi készültség, tehetetlenség mellett. A valódi forradalmi élcsapatnak és eszmei-politikai szervezési funkciójának hiánya természetesen rányomta bélyegét az 1968-as forradalmi események minden sikerére, illetve sikertelenségére, és ily módon újra kifejezésre juttatta a munkásélcsapat szerepének fontosságát, annak az élcsapatnak a jelentőségét, amelynek közvetítőként kell fellépnie a munkásosztály közvetlen és történelmi érdekeinek dialektikájában (és ez a dialektika 1968-ban sok újdonságot mutatott ki), továbbá amelynek irányítania és egyesítenie kell a különféle ösztönös megmozdulásokat és előretöréseket, és amely a baloldali erők nagy antikapalista szövetségében elősegítheti a munkásosztály vezető szerepének biztosítását, megadhatja a szükséges elméleti általánosításokat és szintéziseket. Karakterisztikus, hogy Franciaországban és Olaszországban a munkások félreérthetetlenül elvették a munkások egy bizonyos részének téziseit, amelyek a kommunista pártok mint pártok ellen irányultak. Ugyanakkor azonban — és éppen ez a legfontosabb tanulsága és üzenete az 1968. évnél — gyökeresen megváltozott az élcsapat és a munkásosztály viszonya. Ez a viszony átalakult a munkásosztály pártjának és a munkásosztály világosan tagolt, autonóm mozgalmának viszonyává, míg a munkásosztályon belül az alapvető erőt most már a munkásöngazgatás képezi; olyan viszony ez tehát, amelyben a munkásosztály szubjektuma a forradalmi akciónak, a párt pedig az eszmei fermentum, a serkentés, az irányítás és a szintézis tényezője; olyan viszony, amelyben a párt szolgálja a munkásmozgalmat és nem megfordítja.

Ezzel kapcsolatban idézzük még egyszer Lucio Magrit. Az angol olvasókhöz szóló, egyik 1970. évi cikkében, amelyben saját, 1964-ben megírt pártelméleti tanulmányát mutatja be kritikailag, kiemeli, hogy az 1968-as események Nyugaton és a kínai kulturális forradalom «kérdéssé tették a pártok és a szakszervezetek eszméjét, az ösztönösség és a szervezethez, a vezérek és a tömegek hagyományos viszonyát». Magri szerint az 1968-as események azt bizonyítják, hogy a pártra úgy van szükség, »mint tudatos élcsapatra, amelynek segítségével a munkásosztály túlhaladja saját tagoltságát és földszinti közvetlenségét«. Ugyanakkor azonban »a párt és a tömeg között lennie kell egy harmadik tényezőnek, közvetítőül közéjük kell iktatni a munkásosztály autonóm és egységes politikai intézményét« — ez a szerepe a munkástanácsoknak. Mert »a párt okvetlenül autoritáriussá és bürokratikus apparátussá válik, ha szervezeten tömeggel koegzisztál».³¹

Így az 1968. esztendő — annak ellenére, hogy ez az év a neosztálinizmus előretörését is jelzi (beavatkozás Csehszlovákiában), s habár a későbbiek folyamán megerősödött a tőkés imperialista reakció — jelentős forradalmi tapasztalatokat hozott a munkásosztály számára, olyan tapasztalatokat, amelyeket megjegyzett magának és hasznosítani fog, és ugyanakkor jelentős serkentést adott a marxista elmélet továbbfejlődéséhez.

És ismételten igazolódott az alapvető marxista tézis, hogy forradalmi elmélet nélkül nincs forradalmi gyakorlat, és megfordítva: forradalmi gyakorlat nélkül nincs forradalmi elmélet.

(Vége)

Nagy József fordítása

J E G Y Z E T E K

23. Lucio Magri: *Reflexions sur les evenements de mai*. Les Temps modernes, 1969. november, 719.
24. Uo. 718.
25. Andre Gorz: *Technique, techniciens, et toute des classes*. Les Temps modernes, 1971 augusztus—szeptember, 165.
26. Luzien Goldmann, Serge Mallet: *Debat sur l'autogestion*. Autogestion, VII. 60.
27. Henri Lefebvre: *Problems theoriques de l'autogestion*. Autogestion, I. 69—70. sz.
28. Lucio Magri: *Reflexions sur les evenements de mai*. Les Temps modernes, 1969. november, 720.
29. Uo. 221.
30. Herbert Marcuse: *Carstvo slobode i carstvo nužnosti*. Jedno preispitivanje. Praxis, 1969/I—II., 20.
31. Lucio Magri: *Problems of the Marxist theory of the revolutionary party*. New left review, 1970/60., 120., 128. A párt szerepének (és a munkásosztály szervezethez) ismételt növekedésére vonatkozólag lásd még: Andre Gorz: *The Way Forward*; Ernest Mandel: *Lessons of May*. Mindkét cikk a New left review-ben, 1968/52; J. P. Sartre: *Mase, spontanost, partiya*, Lica, 1972/3—4.